

Piotr Kalinowski

Szatan i jego upadek w chrześcijaństwie i islamie

Nurt SVD 47/wyd. spec., 139-145

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Szatan i jego upadek w chrześcijaństwie i islamie

Piotr Kalinowski

Ur. 1988 w Warszawie. Studiuje na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. 2013 zamierza obronić pracę magisterską pt. *Uosobienie bytu zła w trzech największych religiach mono-teistycznych w porównaniu do hinduizmu*. Zainteresowania badawcze: sztuka filmowa, wpływ fenomenów kulturowych i religijnych na społeczeństwo oraz etyka i dążenie do sukcesu w sporcie.

Od wieków ludzkość tworzyła i modyfikowała wizerunek szatana, diabła i lucyfera, bytów utożsamianym ze złem. Było to spowodowane chęcią lepszego zrozumienia otaczającego świata i wydarzeń, które w nim zachodzą, taką teorię przedstawia między innymi Alfonso Maria Di Nola w swej książce *Diabeł*. Takie rozumienie implikuje też interpretację bytu demonicznego jako nicości, czyli byt ten jest obrazem ludzkiej wyobraźni, która tworzy formy widzialne i fantastyczne, aby nadać sens swojemu życiu na ziemi. Autor nazywa takie pojmowanie świata „konfliktem człowiek-natura albo człowiek-historia”, a rozumie to tak, „że człowiek nieumiejący wytłumaczyć plagi neurodzaju lub najazdu nieprzyjaciół odwołuje się do zjawisk nadprzyrodzonych”¹. Według teologii chrześcijańskiej powstanie głównego antagonisty ludzkości upatrywane jest w akcie stworzenia przez Boga Ojca aniołów posiadających łaskę uświęcającą. Nauka ta w kolejnych zdaniach stwierdza, że wielu z nich dopuściło się grzechu ciężkiego, odchodząc dobrowolnie na wieki od Boga. Ta teza powstała podczas Soboru Laterańskiego IV (1215) i stała się ogólną i obowiązującą nauką w tym temacie². Problem szatana nie był poruszany tylko podczas tego Soboru – kościół zabierał głos w tej sprawie wiele razy.

¹ Por. A.M. Di Nola, *Diabeł*, b.m.w., 2001, s. 11.

² Por. M. Kowalczyk, *Dogmatyka*, t. VI, *Traktat o stworzeniu*, Warszawa b.r.w., s. 179.

Po raz pierwszy oficjalnie w dokumencie *Indiculus* (480 rok) możemy przeczytać, że: „nawet ten, kto łaską chrztu został odnowiony, nie jest w stanie wyzwolić się od sidła szatańskich i zwyciężyć pożądlivości cielesnej inaczej, jak przez to, że otrzymuje od Boga – z Jego ustawicznej pomocy – wytrwanie w dobrym życiu”³. W kolejnych latach, po 480 roku kościół albo jego przedstawiciele głosili naukę o naturze i pochodzeniu szatana m.in. w liście Leona Wielkiego *Uuam Laudabiliter* (447), edykcje cesarza Justyniana (543) oraz na synodzie w Bradze (574). Przez kolejne wieki kościół albo hierarchowie nie poruszali problemu szatana bądź robili to marginalnie. Od momentu wspomnianego Soboru Laterańskiego IV powrócono do tematu. Następnie najistotniejszymi naukami kościoła o diable były *Dekret o grzechu pierworodnym* z Soboru Trydenckiego (1546), w którym diabła nazwano „starodawnym wężem, który jest odwiecznym wrogiem rodu ludzkiego”. Na Soborze Watykańskim II podkreślono w kontekście nauki o demonach, że w „całej historii ludzkości towarzyszy ostra walka przeciwko mocom ciemności” (KDK 37).

W 1975 roku papież Paweł VI podczas audiencji generalnej powiedział: „Zło nie jest tylko jakimś brakiem, lecz żywą istotą duchową, przewrotną i powoduje przewrotność”⁴. Wracając do ustaleń Soboru Laterańskiego o upadku Lucyfera i jego zwolenników należy zadać pytanie, co było powodem takiego stanu rzeczy. Na przełomie wieków wielu teologów o to pytało. Powodem utraty łaski uświęcającej i upadku niektórych istot anielskich według św. Tomasza z Akwinu, Piotra Lombarda, św. Bonawentury i bł. Jana Dunsza Szkota było nie przejście próby, którą postawił przed nimi Stwórca. Jak podaje tom 6 podręcznika dogmatyki, w okresie początków świata aniołowie istnieli w jakiejś doczesności i dano im wybór celu swej egzystencji (przy Bogu lub z dala od niego). Z próbą poddania się woli bożej zgadzają ojcowie kościoła, dysputowano natomiast nad jej rodzajem. Fakt ten spowodował powstanie licznych hipotez tłumaczących upadek szatana i jego zwolenników. Jedna z nich stwierdza, że źródłem grzechu była zazdrość wobec ludzi. Orędownikami tej teorii byli św. Ireneusz, św. Grzegorz z Nyssy, św. Augustyn. Na podstawie takiej hipotezy rozwinęła się w późniejszym czasie teoria chrystologiczna stworzona przez F. Suareza. Suarez twierdził, iż aniołom został przedstawiony wcielony Syn Boży, któremu mieli złożyć hołd, ale ze względu na naturę ludzką Jezusa część aniołów na czele Lucyferem odmówiła tego. Takie dzia-

³ Tamże.

⁴ Por. P. Sawa, *Zagrożenia duchowe. Podstawy chrześcijańskiej walki duchowej i przygotowanie do modlitwy o uwolnienie*, b.m.w, b.r.w.

łanie teolog tłumaczy grzechem pychy, który sprawił, że zbuntowana grupa zapragnęła być takimi jak Bóg. Problem pychy porusza również św. Tomasz z Akwinu, ale podkreśla również ten aspekt, że lucyfer i inni odrzucili Boga nie z braku wiedzy, lecz z braku rozwagi (*consideratio*). Z tą hipotezą zgadza się również Jan Duns Szkot, który mówił, że ich grzech wywodzi się z wolnej woli – a nie braków intelektualnych⁵.

Znaczenie określeń: szatan, diabeł, Lucyfer

Od początku zaistnienia w świadomości ludzkiej Boga i szatana, człowiek szukał określeń, nazw, imion, które najlepiej scharakteryzowały te dwa byty. Jeśli chodzi wyraz *szatan* pochodzi on od czasownika hebrajskiego o rdzeniu *stn*, który można przetłumaczyć jako sprzeciwianie się, zagradzanie, przeszkadzanie, stawianie oporu, oskarżanie. Podstawowym znaczeniem rzeczownika szatan jest więc przeciwnik, oponent, oskarżyciel⁶. W Septuagincie odpowiednikiem szatana jest kilka następujących wyrazów: *epiboulos*, który występuje 1Krl 5,18; 1Sm 29,4; Sm 19,23. Innym słowem greckim zastępującym słowo szatan jest *antikeimenos* z 1Krn 11,25; kolejnymi przykładami tłumaczenia są słowa *endiaballein* i *eis diabolen*, które znajdują się w Księdze Liczb (22,22.32). Mamy również do czynienia z transliteracją hebr. *satan* na grekę w 1Krn 11,14. Ostatnim greckim określeniem jest *ho diabolos*, które możemy odnaleźć u Za 3,1; Ps 109,6; Hi 1,2; 1Krn 21,1. Ze wszystkich tych sformułowań najważniejszy jest ostatni termin, który występuje aż dwadzieścia jeden razy i w większości przypadków odnosi się do ponadludzkiej istoty zwanej szatanem⁷. W popkulturze i w chrześcijaństwie bardzo popularne stało się określenie diabeł, które pochodzi właśnie od *ho diabolos* i oznacza przeciwnika, oskarżyciela, wroga osobistego, oszusta, zwodziciela, kogoś, kto staje w poprzek, przeciwstawia się (Mt 4,1-11; Łk 4,1-13; J 8,44)⁸. Słowem kolejnym, które można używać za synonim szatana, jest *Belzebub* lub *Beezebul* pochodzący od słowa *Baal-Zebub*, czyli pan ofiar bałwochwalczych, pan much, pan gnoju. Nazwę tę możemy spotkać w tak w Starym, jak i w Nowym Testamencie (2Krl 1,2-6; Mk 3,22). Następnym określeniem, które podaje *Dogmatyka*, jest Lucyfer (gr. *Phosphoros*, łac. *Lucifer* – niosący światło, jutrzeńka), którego znaleźć możemy u Iz 14,12; Ez 28,11-19; 2 P 2,4; Jud 6; Ap 9,1⁹. Innym

⁵ Por. M. Kowalczyk, *Dogmatyka*, dz. cyt., s. 179-182.

⁶ Por. R. Zając, *Szatan w Starym Testamencie*, Lublin 1998, s. 15.

⁷ Por. tamże, s. 22-23.

⁸ Por. M. Kowalczyk, *Dogmatyka*, dz. cyt., s. 184.

⁹ Por. tenże, s. 184.

określeniem, jakie możemy odnaleźć na kartach Pisma Świętego jest *demon* (łac. *demomium*, z gr. *dimon* – istota jaśniejąca) i oznacza on istotę wyższą od każdego człowieka, ale niższą od Boga. W Biblii i w judaizmie demony utożsamiano ze złem, poza tym znano demony dobre i złe. Przykładem negatywnego przedstawiania tych stworzeń jest Tb 6,8. W Biblii można również napotkać wiele określeń nawiązujących do funkcji, jaką pełni demon i jego pomocnicy: kusiciela (Mt 4,3; Tes 3,5), wroga (Mt 13,25; Łk 10,19), kłamcę (J 8,44), oskarżyciela (Ap 12,10), zabójcę (J 8,44), złego (1J 2,13-14), wielkiego smoka (Ap 12,3; 13,2), starodawnego węża (Ap 12,8), księcia tego świata (J12,31; Kor 2,6), aniołów szatana (Mt 25,41; 2Kor 12,7). W kulturze polskiej występuje wiele nazw, ale nie są one precyzyjne, np. czart, kaduk, lichy, bies, kusy¹⁰.

Powstanie i etymologia Iblisa w islamie

Demonologia islamu, jak podaje Alfonso Maria Di Nola w swojej książce *Diabeł*, jest synkretyzmem różnorodnych wierzeń religijnych: arabskiej kultury Beduinów i wierzeń przedislamskich, nurtów kultury żydowskiej i chrześcijańskiej zaczerpniętych z tekstów apokryficznych. Do samych demonów odnosi się również Koran, gdzie można przeczytać, że istoty te mieszają w życiu zwykłych ludzi¹¹. Według Koranu oprócz takich bytów jak ludzie, którzy ulepiani zostali z gliny, aniołów powstałych ze światła – istnieje jeszcze trzeci rodzaj bytu: dżinny. Są to istoty utkane z powietrza bądź ognia, mogące przyjmować dowolne formy oraz mogące dostąpić zbawienia, gdyż posłał je sam prorok Muhammad¹². Dżinny w epoce przedmuzułmańskiej były z pewnością interpretowane (jak podaje Nola) jako rodzaj nimf, satyrów z pustyni czy duchów, symbolizujących wrogość sił natury wobec ludzkości. Jak pisze dalej autor, były one złośliwymi istotami, które mogły być niewidzialne i mogły opętać ludzi oraz doprowadzać ich do szaleństwa¹³. W surze dżinny¹⁴ atakują proroka i odrzucają jego orędzie. Do tego rodzaju istot należy m.in. demon Iblis. Należy zaznaczyć, że istoty te, tak jak ludzie, poddane będą sądowi i tłumaczyć się będą ze swych uczynków. Koran podkreśla zresztą, że celem stworzenia wielu z nich jest posłanie ich wraz z grzesznikami do Gehenny. Możemy również odnaleźć tam przestrożę, iż są to byty, które zwiodyły ród ludzki. Święta księga podkreśla też, że to dżinny

¹⁰ Por. tenże, s. 184.

¹¹ Por. A.M Di Nola, *Diabeł*, dz. cyt., s. 337.

¹² Por. S. 46,29.

¹³ Por. A.M. Di Nola, *Diabeł*, dz. cyt., s. 337.

¹⁴ Por. S. 72.

są źródłem zła na świecie. W innym miejscu możemy odnaleźć fragmenty, które implikują inną interpretację związaną z dżinnami. Jak podają wersety – miały one zbliżyć się do nieba, aby podsłuchiwać rozmowy aniołów. Gdy anioły to spostrzegły, przegoniły dżinny deszczem spadających gwiazd¹⁵: „Oto ozdobiliśmy najniższe niebo ozdobą z gwiazd, również dla ochrony przed wszelkim szatanem buntownikiem. Oni nie mogą przysłuchiwać się najwyższej radzie; rażeni ze wszystkich stron, są odpędzani; i dla nich będzie kara nieustanna”¹⁶.

Kolejnym określeniem, choć niezbyt precyzyjnym, jest *ifryt*, który pojawia się w kontekście historii Salomona¹⁷. Leksykografowie tłumaczą tę nazwę jako „tego, kto pokonuje swego przeciwnika i tarza go w prochu” albo jako „złego mocarza”. Nie można więc stwierdzić jednoznacznie, czy oznacza on ogólnie dżinny, czy tylko ich rodzaj. W późniejszej egzegezie termin ten odnosił się do dżinnów szczególnie złowrogich i diabelskich, potem zaś do klasy duchów zwanych *gul*¹⁸. W kulturze starożytnych Arabów *gule* to odrębny rodzaj dżinnów. Charakteryzowały się okrucieństwem i wrogim nastawieniem. Miały możliwość przybierania różnych kształtów. Celem ich egzystencji jest sprowadzenie ludzkości na złą drogę, aby ją pożreć. Istoty te były dobrze znane w starej poezji arabskiej. W średniowiecznych legendach islamskich był ten przedstawiany jako ludożerca. Koranicznymi imionami, którymi można określić demoniczne uosobienie zła, jest Szajtan i Iblis. Powstały one pod wpływem chrześcijańsko-żydowskiej kultury oraz oddziaływań koncepcji przedislamskiej. Imię Szajtan według słownikowej definicji oznacza każdego buntownika pośród dżinnów, ludzi i zwierząt. W tym miejscu podkreślić należy, że jest to koncepcja silnie żydajzowana. Należy więc doszukiwać się archaicznego, przedislamskiego podłoża imienia, które może oznaczać ambiwalentnego diabła o tym samym charakterze, co dżinn. Według innych koncepcji Szajtan jest geniuszem bądź duchem opiekuńczym opanowującym poetę lub duchem opiekuńczym rodziny. W Koranie to imię pojawia się tylko raz w surach mekkańskich jako imię nieokreślone, utożsamiane z Iblisem. Szajtana można więc utożsamiać z przywódcą złych duchów. W późniejszej tradycji widoczne stają się wysiłki w celu powiązania Szajtana z innymi dżinnami lub szajtanami, które można uważać za jego synów lub potomstwo zrodzone z jaj. Ważną kwestią jest fakt, że w Koranie nie piastuje on

¹⁵ Por. A.M Di Nola, *Diabeł*, dz. cyt., s. 337-338.

¹⁶ Por. S. 37,6-8.

¹⁷ Por. S. 27,39.

¹⁸ Por. A.M Di Nola, *Diabeł*, dz. cyt., s. 338.

„urzędu” Władcy Piekieł – honor ten przypada Malikowi¹⁹. W koncepcji religijnej islamu Szajtan jest potęgą, która w sercach ludzi przeciwstawia się Bogu, szepcząc im do uszu i skłaniając do złego.

Powody upadku Iblisa

Iblisa można więc utożsamiać z Szajtanem, które jest imieniem własnym diabła, prawdopodobnie od gr. słowa diabolo; pochodzenia nazwy można również doszukiwać się w rdzeniu *bls*. W Koranie Iblis pojawia wielokrotnie i jest jedną z częściej wymienianych postaci. Powodów jego upadku Koran upatruje w odmowie złożenia hołdu Adamowi, co spowodowało wyrzucenie go z raju. Wybłągał sobie jednak łaskę odłożenia kary aż do Dnia Sądu. Odmowę uwielbienia Adama należy interpretować jako pośredni akt buntu wymierzonego przeciw Boga²⁰: „A kiedy powiedzieliśmy do Aniołów «Oddajcie pokłon Adamowi!» – oni oddali pokłon, z wyjątkiem Iblisa. On odmówił, wbił się w pychę i znalazł się w wśród niewiernych”²¹. W konsekwencji Iblis staje się nieprzyjacielem Adama i Ewy – a więc całej ludzkości i wraz ze swoimi zwolennikami kusi do grzechu²².

~ • ~

Piotr Kalinowski

Szatan i jego upadek w chrześcijaństwie i islamie

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest etymologii słowa szatan oraz nauce o nim, którą możemy odnaleźć w chrześcijaństwie i islamie. W pierwszej części autor omawia naukę dogmatyczną Kościoła Katolickiego dotyczącą szatana (przyczyny upadku tej istoty). W drugiej części autor skupia się na opisie szatana w Koranie (demonologia islamu). Autor przedstawia istoty demoniczne z kultury islamu, które można utożsamiać z biblijnym szatanem. Koran przedstawia dwie wersje upadku największego antagonisty ludzkości. Pierwsza opiera się na wierzeniach przedislamskich; druga wersja jest typowym synkretyzmem wierzeń judeochrześcijańskich i kultury beduińskiej. Autor uważa, iż pojęcie szatana w chrześcijaństwie i islamie ma wspólne korzenie.

Słowa kluczowe: szatan, chrześcijaństwo, islam, etymologia.

¹⁹ Por. tamże, s. 338.

²⁰ Por. tamże, s. 340.

²¹ S. 2,34.

²² Por. A.M Di Nola, *Diabeł*, dz. cyt., s. 340.

Piotr Kalinowski
Satan and His Fall in Christianity and Islam

Abstract

The present article tackles upon the etymology of the word *Satan* on upon the Christian and Islamic studies devoted to him. In the first part, the present author describes the Catholic Church's dogmatic studies concerning Satan (the reasons of his fall). In the second part, the present author focuses on the descriptions of Satan in Qur'an (the Islamic demonology). There are demonic creatures of the Islamic culture presented that may be identified with the Biblical Satan. Qur'an introduces two versions of the greatest humanity antagonist's fall: the former is based upon the pre-Islamic beliefs; the latter is a typical syncretism of the Judaic-Christian beliefs and the Bedouin culture. The present author believes that the term and notion of Satan in Christianity and Islam – are of the same origin.

Key words: Satan, Christianity, Islam, etymology.